

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

основана 1892 године

КОЛО СІ КЊИГА 677

ИНИЦИЈАЛ СКЗ НАЦРТАО ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ

ЦАРСКА ПОВЕСТ

ПРЕДГОВОР И КОМЕНТАРИ
ЖАРКО ПЕТКОВИЋ

ПРЕВОД С ЛАТИНСКОГ
МИРОСЛАВА МАЈХЕР
ЖАРКО ПЕТКОВИЋ

БЕОГРАД
2009

Изворник:

Scriptores Historiae Augustae,
ed. E. Hohl (addenda et corrigenda adiecerunt
Ch. Samberger et W. Seyfarth),
vol. I–II, Leipzig 1968–1971.

ПРЕДГОВОР

О ЦАРСКОЈ ПОВЕСТИ И ЊЕНОМ ИСТОРИОГРАФСКОМ КОНТЕКСТУ

Царска ѿвесѣ је зборник биографија римских царева и савладара (Augusti), њихових наследника (Caesares), претендената и узурпатора који су владали или покушали да владају Царством од 117. до око 283. године, дакле од Хадријана до Кара, Карина и Нумеријана. Недостају међутим животи Филипа Арабљанина, Деција Трајана, Требонијана Гала, Емилијана, заједно са биографијама њихових синова, као и највећи део живота Валеријана и његовог истоименог сина; све у свему, историја царева у периоду од шеснаест година (од 244. до око 260. године) није сачувана.

Садржај једног царског животописа, осим обавештења о владарском деловању (законодавство, ратни походи, путовања, однос према Сенату и војсци, управљање Царством у ширем смислу), чини, по правилу, опис порекла и живота цара пре него што је ступио на власт, почасте које је исказао своје претходнику, *omina imperii*, опис карактера и приказ односа према пријатељима, породици и боговима; следе (некад тривијални) и подаци о царевом начину исхране, уживању у луксузу, о његовом љубавном животу, *omina mortis*, те опис сахране и посмртних почаста. Биографије царева доносе и топографске детаље (махом о Риму, каткада о Италији), учена објашњења о врло различитим реалијама; има затим занимљивих антикварних података,

али и разних анегдота, безначајних или баналних ситница, разних дворских оговарања без историографског значаја и занемарљиве књижевне вредности.

ИМЕ ДЕЛА

Царска њовесѝ, тј. *Historia Augusta*, у ствари је модерно име које је зборник царских биографија добио почетом XVII века¹ на основу једне формулације која се налази у самом тексту (Тас. X, 3). Има разлога да се верује да је стварни наслов дела, данас непознат, био другачији; наиме, у заглављу најбољег рукописа (*Codex Palatinus Latinus* 899 из IX века) стоји: *Vitae diversorum principum et tyrannorum a divo Hadriano usque ad Numerianum [...]*. Уз то, чини се да и скриптор о свом делу пише као о *Животима царева* (*Vitae principum*: Prob. II, 7; Aurelian. I, 2; trig. tyr. XXXIII, 8),² па једно од модерних издања носи управо овакав наслов.³ Један каролиншки каталог књига упућује на *Царску њовесѝ* као на *Vitae Caesarum vel tyrannorum*,⁴ а на почетку Макринове биографије (I, 1) налази се следећа фраза, која би могла представљати неку врсту

¹ Реч је о издању Исака Касаубона, познатог протестантског хуманисте, објављеном 1603. године у Паризу. Иначе, *Царска њовесѝ* први пут је објављена у Милану 1475. године.

² У овом предговору и коментарима, „скриптор“ јесте писац *Царске њовесѝ*. Ово долази од конвенционалног наслова *Scriptores Historiae Augustae*, усвојеног, по традицији, од најстаријих издавача, с тим што сам узео, као што ће се на наредним страницама видети, да је писац био само један.

³ *Scriptores Historiae Augustae*, ed. E. Hohl (addenda et corrigenda adiecerunt Ch Samberger et W. Seyfarth), vol. I–II, Leipzig 1968–1971.

⁴ H. Bloch, *Ein karolingischer Bibliothekskatalog aus Kloster Murbach, Strassburger Festschrift zur XLVI Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner*, Strassburg 1901, 271.

проширеног наслова: *Vitae illorum principum seu tyrannorum sive Caesarum, qui non diu imperarunt*. Уосталом, како се скриптор угледао на Светонијево дело *Vitae Caesarum* или *De Vita Caesarum* (quatt. tyr. I, 1–2; Max. Balb. IV, 5; Prob. II, 7), разумно је претпоставити да је и наслов зборника царских биографија могао бити идентичан или макар подсећати на Светонијев.

АУТОРСТВО И ПОСВЕТЕ

По рукописној традицији, *Царска њовесѝ* дело је шесторице писаца. Елије Спартијан би саставио животе Хадријана, Луција Елија, Дидија Јулијана, Септимија Севера, Песценија Нигера, Каракале и Гете; Јулије Капитолин: Антонина Пија, Марка Аурелија, Пертинакса, Макрина, Клодија Албина, Луција Вера, (тројице) Гордијана, (двојице) Максимина и (заједно) Максима и Балбина; Вулкакије Галикан (сенатор?): Авидија Касија; Елије Лампридије: Комода, Елагабала, Александра Севера, Дијадумена; Требелије Полион: (двојице) Валеријана, (двојице) Галијена, тридесеторице тирана, Клаудија Готског; Флавије Вописк: Аурелијана, Тацита, Проба, четворице тирана, и (као једна целина) Кара, Карина и Нумеријана. Првој четворици писаца приписане су дакле све биографије пре лакуне.

Кад је о посветама реч, Елије Спартијан је четири биографије посветио Диоклецијану; Јулије Капитолин три животописа наменио Диоклецијану, а три Константину; Вулкакије Галикан је своју једину биографију (Авидија Касија) насловио Диоклецијану, а Елије Лампридије је два животописа написао по захтеву самог цара Константина (*Heliog. XXXV, 1*). Биографије Требелија Полиона међутим, нису биле посвећене неком цару, већ једном угледном пријатељу, чије је име данас изгубљено будући да се налазило

највероватније у предговору неке од изгубљених биографија. Ни Флавије Вописк своје животописе није посветио цару, већ једном градском префекту који је на тој дужности био почетком IV века.⁵

ИЗГУБЉЕНИ ПОЧЕТАК (?) И ЛАКУНА

Како прва биографија, Хадријанова, почиње без иједне уводне речи или без икаквог објашњења намера писца (*Origo imperatoris Hadriani vetustior [...]*), претпоставља се да је неколико почетних страница изгубљено у неком старом рукопису, који је служио као предлог за све данас сачуване преписе. Имајући даље у виду да се скрипторов модел, Светонијеве царске биографије, завршавају Домицијановим животописом, врло је вероватно да је *Царска њовесѝ* у потпуном издању садржавала и данас изгубљене биографије Нерве и Трајана. С друге стране, примећено је да се о Трајану у познијим биографијама ретко говори, а увод, уз објашњење који недостаје на почетку, као да је написан посред једног од споредних животописа (*Avid*. III, 1–3). Уз то, у опису Хадријановог живота на макар једном месту (VI, 3) чини се неизбежним да се помене Трајанова биографија, уколико је уопште постојала. Даље, један од скрипторових псеудонима је Елије (Спартијан) зато што корпус почиње животом Елија (Хадријана).⁶

⁵ A. Chastagnol, *Histoire Auguste. Les Empereurs Romains des IIe et IIIe Siècle*, Paris 1994, CV–CVII.

⁶ J. Fündling, *Kommentar zur Vita Hadriani der Historia Augusta*. Erster Band, *Einleitung*, 10–13; Syme, *Emperors and Biography*. *Studies in the Historia Augusta*, Oxford 1971, 93 sqq; A.R. Birley, *The Historia Augusta and Pagan Historiography*, у: *Greek & Roman Historiography in Late Antiquity, Fourth to Sixth Century* (ed. G. Marasco), 134–35; уз извесне резерве, тако мисли и Chastagnol (нп. 5), XXXV.

Готово да нема сумње да су биографије царева који су владали од 238. до око 260. написане, али да се нису сачувале.⁷

ИСТОРИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Упркос неким сумњама, до краја XIX stoleћа научници су углавном прихватили тврдње из самог текста – да је настао почетком IV века. Није довођена у питање ни рукописна традиција о шест аутора.⁸ То међутим не значи да је стара историографија сматрала да је *Царска њовесѝ* посебно вредно историографско дело: Тиљеман је писао да писци *Царске њовесѝ* не заслужују да се назову историчарима,⁹ док је Гибон, скептичан према историографском домету овог дела, истицао социјалне предности које је Дион Касије имао у односу на Елија Спартијана.¹⁰ Наравно, историографија XIX века није имала никаквог разумевања нарочито за невероватне анегдоте којима је *Царска њовесѝ* испуњена.¹¹ Критичка истраживања тек су предстојала.

⁷ Постоји и другачије мишљење: A. Birley, *The Lacuna in the H. A.*, у: *BHAS* 1972–74, 55–62.

⁸ J.J. Müller, *Der Geschichtsschreiber Marius Maximus. Eine kritische Untersuchung*, у: M. Büdinger (hrsg.) *Untersuchungen zur römischen Kaiser-geschichte*, III, Leipzig 1870, 17–202; J. Brunner, *Vopiscus' Lebensbeschreibungen kritisch geprüft. Untersuchungen zur römischen Kaiser-geschichte*, Leipzig 1868, 5–10; F. Rühl, *Die Zeit des Vopiscus*, *RhM* 43(1888) 597–604.

⁹ Lenain de Tillemont, *Histoire des Empereurs et des autres Princes qui ont régné durant les six premiers Siècles de l'Eglise*, III, Paris 1691, 217.

¹⁰ E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (ed. J. Bury), I, London 1909, 99.

¹¹ На пример: Ch. Merivale, *History of the Romans under the Empire*, VII, New York 1863⁴, 321, нап. 1.

ХЕРМАН ДЕСАУ

Време настанка дела

Крајем XIX века Херман Десау, ученик Теодора Момзена, подвргао је текст темељној унутрашњој анализи.¹² Ослањајући се на своја детаљна просопографска знања, Десау је открио да *Historia Augusta* помиње измишљене (!) претке римских аристократа који су били на важним положајима у Царству у последњој четвртини IV века.

Тако се, на пример, каже да је други муж Јуније Фадиле, праунуке Марка Аурелија, био сенатор Токсотије (Мах. XXVII, 6); но, истоимена сенаторска породица није посведочена у првој половини трећег, али јесте постојала крајем четвртог века. Један кореспондент Септимија Севера био је Рагоније Целз (Реск. III, 9); личност под тим именом непозната је у тој епоси, али је постојао истоимени префект аноне 389. године. Још један пример: не зна се за Аурелијановог проконзула Азије Фалтонија Проба (Aurelian. XL, 4), али је 391. године постојао градски префект под тим именом. Па даље: Сенат је наводно учинио почаст Клодију Целзину, рођаку или брату Клодија Албина, током грађанског рата који је он водио са Септимијем Севером (Sev. XI, 3); податак јесте невероватан, али је од значаја то што никакав Клодије Целзин није познат у тој епоси, али се зна да је отац префекта Града из 391. године носио то име.

Уопште, Десау је утврдио да су анахронизми речити и да указују да је *Царска њовесѝ* настала касније него што се у тексту тврди. Посвета Константину, у животопису Клаудија Готског (I, 1) — насталом наводно око 305. године — алудира на заједничко порекло два цара. Али, Константину је тек после 310–311. било сврсисходно да „открије“ своје (фиктивно) порекло од Клаудија Готског; пет година рани-

¹² Главни радови: Über Zeit und Persönlichkeit der S. N. A., Hermes 24(1889) 337–392; Über die S. N. A., Hermes 27(1892) 561–605.

је таква тврдња не би имала никаквог политичког смисла. Похвале упућене једном релативно безначајном цару (Клаудију Готском) имале би смисла само уколико би се тиме желела објавити слава, величина и непролазност читаве Константинове династије, која је Царством владала све до краја IV века. Слично, у Елагабаловој биографији (XXXV, 6), скриптор помиње да су Максенције и Лициније претрпели пораз, иако је тај животопис наводно настао раније, пре 312. односно пре 324. године. Цар Хадријан је наводно користио *Sortes Vergilianae* (Vita, II, 8), али такав начин предвиђања судбине ушао је у употребу тек крајем IV века. За цара Максимиана Трачанина каже се да му је отац био Гот а мајка из племена Алана (Vita, I, 6), мада ти варвари никако нису насељавали Тракију пре 375. године.

Конечно, Десау је након анализе закључио да је у делу *Животоја Марка Аурелија* (XVI, 3–XVIII, 3) дословно пренет Еутропијев *Бревијариј* (VIII, 11–12), који је настао, како је познато, око 370. године, а да се у једном сегменту *Северовој животоја* (XVII, 5–XIX, 3) налази текст преузет од Аурелија Виктора (Caes. 20.10), написан отприлике у исто време (видети доле, XXIX). То је значило да је Десау одбацио дотада раширено уверење да су скриптор, Еутропије и Аурелије Виктор користили заједнички извор, данас изгубљену тзв. *Енмановску Царску историју* (видети доле, XXVII–XXVIII).

Један аутор

Друго велико питање коме се Десау посветио било је питање ауторства, које је било оптерећено, како и основна анализа текста показује, различитим противречностима. Тако је Вулкакију Галикану приписана само једна биографија, упркос амбициозној најави да ће описати животе свих који су носили пурпур, легитимно или не (Avid. III, 3;

cf. Ael. I, 1). Елије Лампридије каже како је о Комодовим прецима (Comm. I, 1) писао у животопису Марка Аурелија (Marc. I, 1–4), иако је та биографија приписана Јулију Капитолину. Даље, Лампридије говори да је он аутор Макриновог животописа (Diad. VI, 1), иако је ту биографију написао Јулије Капитолин. Дакле, из ових примера види се да у *Царској њовесџи* наводни аутори говоре један у име другог; најекономичније је узети да је у ствари реч о једном писцу под више псеудонима.

У биографијама се, уз то, налазе исти изрази, формулације, исте појединости, што такође води закључаку да је *Царску њовесџ* написао један аутор, а традиционална имена животописаца заправо јесу псеудоними. Један од најутицајнијих следбеника Хермана Десауа, Роналд Сајм, сматра чак да је прави аутор, у последњој фази свога рада, своје биографије приписао шесторици фиктивних писаца и то случајним избором.¹³

О значењу ових псеудонима доста је писано. За ову прилику биће говора само о псеудонимима које скриптор користи за биографије царева из династије Антонина. Изгледа да се скриптор представљао као Елије Спартијан како би не би било разлике у гентилицију између цара и његовог биографа, док је Јулије Капитолин, наводни биограф Антонина Пија, име добио по Јулијевцима, који су усвојили првог цара, Октавијана Августа; коначно, скриптор као да такав резон наговештава напомињући да се очух Антонина Пија звао Јулије Лупус (Pius, I, 6). Постоји претпоставка, између осталих, да је Капитолин преузет, као шаливо име, од једног Цицероновог негативног јунака, док Спартијан, очекивано, подсећа на грчку Спарту. О разлозима за овакав избор ништа се поуздано не може рећи.¹⁴

Након тридесетогодишњих истраживања, започетих 1889. у *Хермесу*, с чијим се дуготрајним утицајем мало ко-

¹³ Syme (нап. 6), 73–75.

¹⁴ Chastagnol (нап. 5), CII–CV; Birley (нап. 6), 145.

ји рад класичне науке може поредити, Десау је дао своју коначну реч: имена аутора заправо су псеудоними, а посвете – само део веште преваре како би се читалац навео да поверује да је *Царска њовесџ* настала раније него што се у њој тврди. Све у свему, на основу низа индиција Десау је закључио да је *Царску њовесџ* написао један анонимни скриптор, крајем IV века, око 395. године.¹⁵

ТЕОДОР МОМЗЕН

Одмах пошто се у *Хермесу* појавио Десауов револуционарни чланак, исти часопис наредне године доноси малу монографију Теодора Момзена о *Царској њовесџи*.¹⁶ Учитељ је одговорио на изазовну тезу свога ђака.

Главне и сјоредне биографије

Момзенова анализа текста, до животописа тројице Гордијана (дакле до лакуне у тексту), показала је да су биографије царева до Каракаaline боље од оних што следе. Што је још важније, Момзен је, анализирајући ове ране биографије, установио поделу на квалитетније, настале кориштењем озбиљних историографских извора, и на слабије, које понављају тачне податке из бољих биографија али доносе и измишљене приче, фиктивне генеалогije, непостојеће личности и фалсификована документа. Ову другу групу чине, дакле, по недвосмисленој Момзеновој оцени, „напабирчени и фалсификовани“ животописи.

¹⁵ Рецензија: J. Hasebroek, Die Fälschung Scriptorum Historiae Augustae, Berlin 1916, Wochenschrift für klassische Philologie, 35(1918) 389–393.

¹⁶ Die Scriptorum Historiae Augustae, Hermes 25(1890) 228–292 = Gesammelte Schriften VII: Philologische Schriften I, Berlin 1909, 302–352.

Према овоме, *Царска њовесѝ* (до Каракале) по квалитету дели се на две групе: (1) примарне, прворазредне или главне биографије (Hauptviten) Хадријана, Антонина Пија, Марка Аурелија, Луција Вера, Комода, Пертинакса, Дидија Јулијана, Септимија Севера и Каракале, и (2) другоразредне или споредне биографије (Nebenviten), у које спадају остали животописи претендената и савладара (изузев Луција Вера).

Још пре Момзена и Десауа, Херман Шилер уочио је да су биографије доцнијих царева слабије у односу на оне раније.¹⁷

Релативни квалитет примарних биографија (квалитет је овде реч коју треба разумети само у контексту жанра) није постојан. У ствари, он опада – поређење првих неколико поглавља Хадријанове и биографије Септимија Севера даје довољно аргумената за овакав суд.

Више редакција и њтрадиционални дајум настанка

Момзен је тврдио да су постојала два реда примарних биографија: „диоклецијановске“ и „константиновске“, које је, касније, користио аутор споредних животописа. Прихватајући тезу свога ученика да су имена аутора сачувана у рукописаној традицији фиктивна, Момзен је препознао више аутора (али не свих шест) и једну коначну, константиновску редакцију. Али, будући да се сложио са Десауом да су *Царску њовесѝ* користили Аурелије Виктор и Еутропије, као и са његовим схватањем да низ личних имена потиче из позног IV века, Момзен је прихватио да је постојала још једна, накнадна прерада – у време цара Теодосија. Томе аранжеру (Diaskeuast) Момзен је приписао бројна понављања, композиционе неравнине и језичке омашке.

¹⁷ Geschichte der Römische Kaiserzeit, I, Gotha 1883, 595–596.

Момзенова теорија о *Царској њовесѝ* заправо је реакција на Десауове резултате, којом се прихватају готово сви његови главни аргументи, али не и закључци. Ова компликована слика, претпоследњи велики покушај спасавања макар дела традиционалне слике о *Царској њовесѝ*, захтева саглашавање с претпоставком о значајном броју временски одвојених интерполација, из више пера. Таква, у суштини неекономична теорија, изложена је критици због уочљиве хомогености, тј. јединственог духа царских биографија.

У чланцима Елимара Клебса, насталим у исто време кад и главни Момзенови, и даље се брани стара идеја о константиновском времену настанка *Царске њовесѝ*, док се скрипторова поклапања с Еутропијем и Аурелијем Виктором објашњавају коришћењем заједничког извора из Диоклецијанове епохе.¹⁸

Момзенов утицај евидентан је у наредних стотину година зато што је он у први план поставио питање типично за историчаре, а ређе за филологе – који је политички смисао писања и објављивања *Царске њовесѝ* (Cui bono?). Одговори на ово питање биће давани током целог двадесетог века, у сваком иоле амбициозном истраживању овог дела.

ПОСЛЕ ДЕСАУА И МОМЗЕНА

Четрдесетак година после радова Десау и Момзена, научна расправа кретала се углавном у оквиру главних питања које су они поставили, и дали одговоре, иако је, нарочито у Италији и Француској, било још научника који су остали присталице старог константиновског или пост-константиновског датума настанка, као и при старом убе-

¹⁸ Die Sammlung der S. H. A., RhM 45(1890) 436–465; Die S. H. A., RhM 47(1890) 1–52; 515–549.

ђењу да је постојало шест аутора.¹⁹ Природно, Немачка је дала највећи број научника који су следили и унапредили главне резултате Десауа и Момзена.

Питање датовања *Царске њовесџи* и даље је остало актуелно. Ото Сек се био посветио институционалним анахронизмима, нарочито онима који су указивали на постконстантиновску епоху.²⁰ Ослањајући се на константиновску тенденцију биографија (већ наводно царско порекло од Клаудија Готског) и сматрајући да је то морало ићи у прилог пригодној генеалогiji узурпатора Флавија Клаудија Константина III, као и на основу других фалсификата уперених против Хонорија и његових присталица, Сек је закључио да је *Царска њовесџи* настала између 407. и 411. године.²¹ Ернст Хол био је још ближи закључцима Хермана Десауа.²²

Хол је, између осталог, указивао на особени скрипторов смисао за хумор: он је, чини се, збијао шале на рачун једног од својих псеудонима,²³ измислио лична имена родитеља цара Максимиана (Maxim. I, 6: отац Мика и мајка Хабаба) на основу Херодијановог податка да је цар био полуварварског порекла (на грчком: μιζοβαρβαρος).²⁴

¹⁹ Најпознатији међу Италијанима био је тада сасвим млади Гаetano де Санктис (Gli S. H. A., Rivista di Storia antica 1(1896) 90–119, док је међу Французима утицајан био Шарл Лекривен (Études sur l'H. A., Paris 1906). Чак је и у Немачкој било оваквих схватања: Херман Петер, приређивач једног важног издања текста *Царске њовесџи* (Leipzig 1884²), остао је при традиционалном датуму, у књизи објављеној непосредно после изласка Десауових чланака: Die Scriptorum historiae Augustae. Sechs litteratur-geschichtliche Untersuchungen, Leipzig 1892.

²⁰ Zur Echtheitfrage der S. H. A., RhM 49(1894) 208–224.

²¹ Politische Tendenzgeschichte im 5. Jahrhundert, RhM 67(1912) 591–608.

²² Vopiscus und die Biographie des Kaisers Tacitus, Klio 11(1911) 178–229; 284–324; Vopiscus und Pollio, Klio 12(1912) 474–482.

²³ Capitolina amphora, Hermes 52(1917) 472–475.

²⁴ Das Problem der Historia Augusta, NJbb 33(1914) 698–712.

Почело је и систематско проучавање скрипторовог односа према култу, односно његовог односа према хришћанству. Јохан Гефкен доказивао је да је скриптор био толерантан и према хришћанству и према паганизму;²⁵ овај закључак биће доведен у питање а затим и готово једногласно одбачен у истраживањима наредних деценија. Важније од самог Гефкеновог закључка било је да је започето систематско проучавање скрипторовог односа према религији.

И даље се расправљало о изворима. Један кратка али ефектна примедба Феликса Леа показала је да је Десау био у праву када је претпоставио да је скриптор користио Аурелија Виктора, а не обрнуто;²⁶ тиме је утврђено да terminus post quem настанка *Царске њовесџи* мора бити 360–361. година. Почетком двадесетог века појавиле су се мање студије Алфреда фон Домашевског, у којима има важних и данас још научно актуелних запажања о појединим личним именима.²⁷

Са својом другом значајном тезом Домашевски је имао мање успеха; наиме, он је сматрао да је *Царска њовесџи* настала крајем шестог века, а да је скриптор био становник Нима у Галији.²⁸

ЦАР ЈУЛИЈАН И ЦАРСКА ПОВЕСТ?

Још остаје без одговора Момзеново питање о (политичком) смислу лажног датовања царских биографија, питање које је упућено као критика теорији о теодосијевском да-

²⁵ Religionsgeschichtliches in der H. A., Hermes 55(1920) 279–95.

²⁶ Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form, Leipzig 1901, 286.

²⁷ Die Personennamen bei den S. H. A., Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, 9(1918) no. 13.

²⁸ Die Topographie Roms bei den S. H. A., Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, 7(1916) no. 7.

туму њиховог настанка. Нову теорију о времену настанка и политичком смислу објављивања *Царске њовесџи* понудио је енглески научник Норман Бејнс.²⁹ Он је сматрао да су царске биографије настале 362–3. године и да је прави смисао дела пропаганда у корист Јулијановог политичког и религиозног (антихришћанског) владарског програма. Бејнс је био убеђен да је текст Аурелија Виктора употребљен директно, док су делови који подсећају на Еутропија заправо преузимани од Енмановог аутора. Биографија главног скрипторовог јунака Александра Севера само је камуфлирани панегирик Јулијану, обновитељу традиционалног паганизма. Такође, животопис тиранина и утемељивача нових култова Елагабала написан је тако да подсети на Констанција II, хришћанског владара, у чему је препознат утицај пропаганде блиске Јулијановом програму.

Бејнсово тумачење доживело је у своје време успех: чак је и Хол привремено прешао у његов табор.³⁰

Данас, међутим, Бејнс више нема следбеника.³¹

НОВИ РЕЗУЛТАТИ НА СТАРИМ ТЕМЕЉИМА

На постепено напуштање Бејнсовог схватања утицали су резултати истраживања Вилијама Харткеа; он је доказивао да је скриптор користио Феста, Амијана Марцелина, Симаха и друге писце чија су дела настала после Јулијановог покушаја обнављања паганизма.³²

²⁹ N.H. Baynes, *The Historia Augusta. Its Date and Purpose*, Oxford 1926.

³⁰ Bericht über die Literatur zu den Scriptores historiae Augustae für die Jahre 1924–1935, *JAW* 256(1937) 150–153.

³¹ Chastagnol (нап. 5), XXVI–XXVII; Birley (нап. 6), 139.

³² Geschichte und Politik im spätantiken Rom, Leipzig 1940; Römische Kinderkaiser: eine Strukturanalyse römischen Denkens und Daseins, Berlin 1951.

Хартке је покушао и да прецизно одреди време настанка списка (од Евгенијевог узурпације и битке код Фригида, септембра 394, до смрти Теодосијевог, у јануару идуће године), сугеришући при томе да је прави аутор *Царске њовесџи* Евгенијево префект Града Никомах Флавијан.

Оживљавању тумачења Хермана Десауа допринели су нови аргументи Андраша Алфелдија о *Царској њовесџи* као делу са јаким просенаторском тенденцијом. Алфелди је такође закључио да је *Царска њовесџи* настала у последњим годинама Теодосијевог владавине. Коначни ударац Бејнсовој теорији Алфелди је задао доказујући да је Јулијанов лик био популаран међу сенаторима позног четвртог века.³³

Међутим, ово не значи да су оновремени научници били једногласни у датовању *Царске њовесџи*. Средином двадесетог века Арналдо Момиљано био је уверен да треба остати при тврдњама из самог текста – да је настао у диоклецијановско-константиновској епоси,³⁴ а с њим је сагласан Адолф Липолд у својим радовима из друге половине прошлог столећа.³⁵

Средином и у другој половини прошлог века од утицаја су била тумачења других присталица Хермана Десауа. Тако је Андре Шастањол доказивао, на основу нових аргумената, да је скриптор директно користио Аурелија Виктора,³⁶ ојачавајући тиме аргументацију у корист тезе о *Царској њовесџи* као делу из последње деценије четвртог века, чак

³³ A conflict of Ideas in the Late Roman Empire. The Clash between Valentinian I and the Senate, Oxford 1952. Die Kontorniaten. Ein verkanntes Propagandamittel der stadtrömischen heidnischen Aristokratie in ihrem Kämpfe gegen die christliche Kaisertum, Budapest 1943.

³⁴ An Unsolved Problem of Historical Forgery: the Scriptores Historiae Augustae, у: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 17(1954) 22–54.

³⁵ Липолдови чланци сакупљени су у књизи *Die Historia Augusta. Eine Sammlung römischer Kaiserbiographien aus der Zeit Konstantins*, Stuttgart 1998.

³⁶ L'utilisation des "Caesares" d'Aurelius Victor dans l'Histoire Auguste, у: *BHAC* 1966–1967, 53–65.

и прецизирајући годину настанка (399).³⁷ У ово доба Јохан Штрауб закључује да је *Царска њовесџи* настала четврт века након датума који је Десау предложио, тј. у последњим годинама Хоноријевог владавине.³⁸

У другој половини двадесетог века формулисана је готово јединствено прихваћена оцена да је скриптор био непријатељ хришћанства. Уочено је, на пример, да скриптор одбацује Лактанцијеву тврдњу да није било покушаја да се прогонитељ хришћана Валеријан спасе из персијског ропства (*De mort. pers.* V, 5 и *Val.* III, 2),³⁹ или да су велики прогонитељи вере (Деције и Валеријан) у изгубљеним биографијама приказани у повољном светлу, готово као идеални владари, док је хришћанин Филип Арабљанин описан као рђав цар.⁴⁰ Штавише, личност главног негативног јунака *Царске њовесџи*, Елагабала, представља, чини се, шифровану пародију личности првог хришћанског цара Константина Великог.⁴¹

У низу радова, подржавајући главне закључке Хермана Десауа и његових настављача, Роналд Сајм илустровао је скрипторову везаност за тривијално, указао на његове свесне анахронизме, на потребу да забави и заведе читаоца. Кад је у питању *Quellenforschung*, Сајм је доказивао,

³⁷ Notes chronologiques sur l'H. A. et le Laterculus de Polemius Silvius, *Historia* 4(1955) 173–88; *Trois etudes sur la Vita Cari*, у: ВНАС 1972–1974, 75–90.

³⁸ Heidnische Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike. Untersuchungen über Zeit und Tendenz der *Historia Augusta*, Bonn 1963; на страни 183 сентенциозно: Die *Historia Augusta* ist eine *Historia adversus Christianos*. Сабрани Штраубови мањи радови изашли су под насловом: *Studien zur H. A.*, Bern 1952.

³⁹ A. Alföldi, Zwei Bemerkungen zur *Historia Augusta*, у: ВНАС 1963, 1–8.

⁴⁰ Syme (нап. 6), 194 sqq.

⁴¹ R. Turcan, Héliogabale précurseur de Constantin, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé* 37(1988) 38–52; Birley (нап. 6) 143–144.

новим аргументима, да је скриптор био упознат са главним писцима историје своје епохе, као што су Аурелије Виктор, Еутропије, Св. Јероним, али и са Амијаном Марцелином, чије је дело постало популарно и широко читано после 392. године. Наравно, посебно је утицајна (била?) Сајмова хипотеза о једном непознатом али добром биографу као главном извору за примарне биографије,⁴² као и његова анализа измишљених личности и лажних имена у секундарним биографијама.⁴³

ИЗВОРИ

ГЛАВНИ ИЗВОР ЗА ПРИМАРНЕ БИОГРАФИЈЕ

Међу писцима које скриптор помиње у главним биографијама (до Каракале) издваја се **Марије Максим**, већ и по томе што је цитиран чак тридесет један пут. По свему судећи, реч је о конзулу из 223. године (други пут) Луцију Марију Максиму Перпетуу Аурелијану, сину једног витеза чија је витешка и сенаторска каријера позната из низа епиграфских и папиролошких текстова (PIR² M 308).

Каријеру је започео у време принципата Марка Аурелија, учествовао је у рату Септимија Севера против Клодија Албина и касније, крајем II и почетком III века, управљао важним провинцијама. Био је и префект Града 217. године (ILS 2935).⁴⁴

Марије Максим је био писац данас изгубљених биографија царева од Нерве до Елагабала. Угледајући се на

⁴² Главни Сајмови резултати предочени су у монографији Ammianus and the H. A., Oxford 1968 и књизи цитираној у напмени 6.

⁴³ Syme (нап. 6), 1–16.

⁴⁴ Каријера Марија Максима: Syme (нап. 6), 135–141; С. Лома, Клаудије Гал и Северови нови сенатори, докт. дисерт., Београд 2008, 143–145.

Светонија наставио је његово дело: није описивао животе узурпатора, већ само животе дванаест царева (quatt. tyr. I, 1–2). У своје дело Марије Максим укључио је разна документа (Pert. II, 8; XV, 8; Comm. XVIII, 2–XIX, 9). Амијан Марцелин каже да је Марије Максим био, уз Јувенала, омиљени писац сенатора позног четвртог века (XXVIII, 4.14) и то оних који „мрзе науку као отров“. Код Јувеналовог схолијаста, који је писао у исто време кад и Марцелин, налазимо да су се у Нервиној биографији Марија Максима могла наћи имена познатих потказивача из времена Домицијанове тираније (IV, 53). Обе независне оцене овог писца имплицирају да је он био нарочито заинтересован за тривијалности, скандале и оговарања. Скрипторов изричит суд о историографском домету Марија Максима није повољан: он је био *verbosissimus*, а његово дело означено је као *mythistoriae volumina* (quatt. tyr. I, 2).

Али, на другом месту (Prob. II, 7), скриптор биографима (Марију Максиму, Светонију [...]) супротставља историчаре (Тацита, Салустија, Ливија) и, помало неочекивано и можда иронично, тврди да је Марије Максим био писац слабијег стила али зато поуздан.

Већина цитата из Марија Максима у *Царској њовесџи* сведочи да је овај сенаторски биограф тежио препричавању сензација, анегдота и разних оговарања; све у свему, дело Марија Максима било је сумњиве историографске и књижевне вредности, како уосталом сведочи и Амијан Марцелин.

Уместо Марија Максима, као главни извор за примарне биографије зато је истакнут **Ignotus**, „добар биограф“. То схватање – формулисано још у XIX веку, оснажено новим аргументима Роналда Сајма⁴⁵ – заснива се на процени

⁴⁵ Ignotus, *The Good Biographer*, у: *Emperors and Biography* (нап. 6), 30–53. На непознатог биографа као главни скрипторов извор указали су

да Марије Максим, закупљен дворским оговарањем, није могао бити извор за боље скрипторове биографије. Другим речима, релативно висок историографски ниво примарних животописа Марије Максим није могао достићи; дакле, скриптор је морао користити другог, бољег писца. Уочљив пад квалитета након Каракалине биографије настао је, по схватању присталица ове теорије, због тога што се на том месту завршавао приказ историје „доброг биографа“ па се скриптор морао, већ у Макриновој биографији, ослонити на Марија Максима. *Ignotus* је, за оне који у њега верују, учен и прецизан писац детаљне хронике царева, заинтересован за њихове претке, упућен у датуме освајања свих важнијих положаја у њиховој каријери, у правно-политичка и питања римске топографије. Код „доброг биографа“ није уочљива просенаторска тенденција, која је иначе обележила скрипторово дело; стога се претпоставља да он није ни припадао овоме сталежу, да је писао у епоси Александра Севера и да је у свом раду користио архиве и јавне натписе, баш као и Светоније. Стил „доброг биографа“ био је одмерен и посвећен чињеницама и датумима, далеко од вербозности Марија Максима. За присталице Сајмове хипотезе, најбоље сведочанство о квалитету непознатог биографа је скрипторов животопис Антонина Пија. То је целовито дело и заснива се, изгледа, на коришћењу само једног доброг писца.

Они пак историчари који сматрају да је Марије Максим био главни извор за ране царске животописе, уверени су да је теза о постојању „доброг биографа“ сувишна, будући да је дело Марија Максима превазилазило обим *Царске њовесџи*. Противници „доброг биографа“ не верују да је могуће да главни скрипторов извор буде дело писца који ниједан

још Decay (*Hermes* 27[1892] 60) и Шарл Лекривен (*Études sur l'Histoire Auguste*, Paris 1904, 116).

пут није наведен, ни у *Царској њовесџи* нити у целокупној римској књижевности. Даље, ови научници разлике између Марија Максима и другог скрипторовог извора приписују другим кориштеним делима: на пример, повољне партије о Хадријану које су супротстављене негативној оцени Марија Максима, скриптор је преузео из Хадријанове *Ауџио-биографије* а не од „доброг биографа“. Разлику у квалитету између Каракалине и Макринове биографије они тумаче тиме што Марије Максим и није написао живот овог цара, већ му је посветио само уводна поглавља Елагабаловог животописа.⁴⁶

ИЗВОРИ НА ЛАТИНСКОМ

Хипотеза о непознатом биографу није била једина која је међу изворе *Царске њовесџи* уводила једног потпуно непознатог писца. У првој години прошлог века, у једној анализи Комодове биографије Јозеф Михаел Хер је Марију Максиму, као главном извору, супротставио једног аналиту.⁴⁷ У књизи Ернста Корнемана, објављеној пре стотинак година, чији се утицај ограничио углавном на немачку науку, развијена је даље теза о постојању једног одличног аналите, који је по квалитету досегао сам врх римске историографије. Оцена квалитета овог писца садржана је већ у наслову Корнманове књиге.⁴⁸

Ото Теодор Шулц, писац Хадријанове биографије, поверовао је, понет одушевљењем, да је анонимни аналита био бољи

⁴⁶ A. Birley, Marius Maximus: The Consular Biographer, ANRW II.34.3(1997) 2678–757.

⁴⁷ Die Historische Wert der Vita Commodi in der Sammlung der S. H. A., Philologus Supplementband 9(1901) 1, 3–208.

⁴⁸ Kaiser Hadrian und der letzte große Historiker von Rom. Eine Quellenkritische Vorarbeit, Leipzig 1905.

историчар од Тацита, Диона Касија или Амијана Марцелина, тј. да је његово изгубљено дело било најбољи извор за историју Царства уопште.⁴⁹

Дакле, Корнеман и његови следбеници били су уверени да је дело овог писца – познатог као **sachlicher Autor** – било извор за оне делове Хадријанове биографије у којима је цар повољно оцењен, или писац на кога се скриптор ослањао у квалитетнијим деловима Комодовог живота, као и у биографијама царева до Септимија Севера или Каракале.

Штавише, Корнеман је сматрао да се анонимни аналита може идентификовати као, на једном месту поменути, син (PIR² L 3) Квинта Лолија Урбика, Хадријановог градског префекта (PIR² L 327), као и да је његово дело описало и почетак владавине Александра Севера (што подразумева пишчев веома дуг живот).⁵⁰

Реакција на ову теорију била је брза и остала је на снази до данас: у *Царској њовесџи* не може се поуздано установити разлика између историографског и биографског материјала.⁵¹ Све у свему, у једном часу веома популарна хипотеза о непознатом аналити данас је изгубила своју привлачност.

Међутим, као извор за *Царску њовесџи* једно друго изгубљено (?) дело има много више присталица међу данашњим научницима. Проучавајући језичке сличности, идиосинкразије, заједничке грешке, и анализирајући, уопште, избор података код Аурелија Виктора, Еутропија и скриптора, Александар Енман је 1884. године дошао до закључка о постојању једне позноантичке хронике царева од Августа до Диоклецијана.⁵²

⁴⁹ Das Kaiserhaus der Antonine und der letzte Historiker Roms, nebst einer Beigabe: Das Geschichtswerk des Anonymus, Leipzig 1907, 213.

⁵⁰ Kornemann (нап. 48), 125.

⁵¹ E. Hohl, Das Problem des Historia Augusta, Neue Jahrbücher 33(1914) 698; Syme (нап. 6), 36.

⁵² Eine verlorene geschichte der römischen Kaiser und das Buch de viris illustribus Romae, Philologus Supplementband 4(1884) 337–601.

Та хроника постала је позната под именом **Енмановска Царска историја** (Enmannsche Kaisergeschichte: EKG). Изнети су убрзо и аргументи да је она морала бити састављена по биографском принципу.⁵³ Данас ретко који научник доводи у сумњу главне Енманове закључке, што је готово без преседана кад су у питању реконструкције изгубљених извора. Сматра се међутим, за разлику од мишљења самог Енмана, да је ЕKG ипак обухватала период до краја Константинове владе, или чак до средине IV века. У почетку, откриће ЕKG послужило је противницима тезе Хермана Десауа као објашњење анахронизама у *Царској њовесџи*. Преовладало је, коначно, схватање да је скриптор ЕKG користио само спорадично, а сасвим је вероватно да је упоредо са њом користио Аурелија Виктора и Еутропија. Скрипторов на појединим местима лапидарни стил може се тумачити употребом једне хронике као што је Енмановска.⁵⁴

Код Евагрија, једног позног и непоузданог писца (Hist. Eccl. V, 24), стоји да је **Еусебије из Нанта** написао историју у најмање девет књига, до смрти Кара. Сматра се да је Еусебије обухватио читаву историју Принципата. Могуће је помислити да је он био неки епитоматор Енмановске *Царске хронике*, или да је реч, имајући у виду релативну опширност дела, о самом Енмановом аутору.⁵⁵

Међу епитоматорима које је скриптор сигурно користио, посебно место заузима **Секст Аурелије Виктор**. Овај Африканац, који је на врхунцу каријере постао градски префект (CIL VI 1186; Amm. Marc. XXI, 10.6), објавио

⁵³ E. Hohl, Vopiscus und die Biographie des Kaisers Tacitus, Klio 11(1911) 192–229.

⁵⁴ Fündling (нап. 6), 138–141; T. D. Barnes, The Lost Kaisergeschichte and the Latin Historical Tradition, у: BHAC 1968–69, 13 sqq.

⁵⁵ Fündling (нап. 6), 142.

је, 360. или 361. године, скраћену историју царева (Liber de Caesaribus – Historiae abbreviatae). У питању су епитомизоване биографије царева од Октавијана Августа до Констанција II. Већ је речено да један део биографије Септимија Севера из *Царске њовесџи* (XVII, 5–XIX, 4) сасвим одговара тексту Аурелија Виктора (20.1; 20.10–30), што је у великој мери утицало на дискусију о времену настанка списа. Изгледа да је Аурелије Виктор широко кориштен у биографијама царева, а на једном месту скриптор га помиње као свој извор (Macrin. IV, 2), а изгледа да се управо он крије иза скрипторовог „Аурелија Вера“ (Alex. XLVIII, 6).⁵⁶

У рукописној традицији Аурелију Виктору приписује се још једна епитомизирана историја царева, позната под именом Epitome de Caesaribus. Данас се поуздано може рећи да *Еџиџома* није написао Аурелије Виктор – уосталом, оне су настале после његове смрти, између 395. и 408. године. Анонимни епитоматор, познат као **Псеудо-Аурелије Виктор**, користио се дословно (за првих десетак поглавља) Аурелијем Виктором, док је касније употребљавао Енмановског аутора и Марија Максима. Време настанка *Еџиџома* у питање доводи и саму могућност да је скриптор користио ово дело, али је сасвим извесно да су оба писца користила исте изворе.

Скриптора и анонимног епитоматора повезује изгледа и социјални миље: био је, чини се, близак двору, нарочито Теодосију Великом. Веза са кругом Симаха и Никомаха не може се искључити (видети доле, XXXII).⁵⁷

Сенатор **Еутропије**, учесник Јулијановог рата против Персијанаца (Eutr. X, 16.1), Валенсов *magister memoriae*

⁵⁶ Chastagnol (нап. 5), LXVI–LXVIII; idem, Végèce et l'Histoire Auguste, у: BHAC 1971, 53–56; Fündling (нап. 6), 143–144.

⁵⁷ Chastagnol (нап. 5), LXXI–LXXII; Fündling (нап. 6), 155–156.

у Цариграду, написао је *Breviarium ab urbe condita*. Ова кратка римска историја завршава се Јовијановом смрћу (364. године) а објављена је пет до шест година касније. Изгледа да је Еутропије користио и Аурелија Виктора, и то за период римске историје који нас овде занима. Скриптор се можда директно служио Еутропијем (како је већ речено, Marc. XVI, 3–XVII, 7 у потпуности одговара Brev. VIII, 11–12), но нема одлучујућих доказа да није било управо обрнуто. Ипак, изгледа да је Еутропије био извор махом за последње биографије *Царске новестии* (Аурелијанову, на пример), мада постоји индиција да је већ у Хадријановој биографији директно употребљен – уколико један чудан језички облик није дошао из заједничког извора.⁵⁸

Фест, састављач још једног компендија (насталог око 372. године), постао је *magister memoriae* на Истоку после Еутропија, око 370. године. Већ из наслова – *Breviarium de breviario rerum gestarum populi Romani* – јасно је да су историјски догађаји приказани сумарно. Није вероватно, а камоли извесно, да је скриптор Феста користио као извор, мада се ни та могућност не сме одбацити. Сличности код двојице писаца вероватно су потекле из заједничког извора – неке данас изгубљене хронике.⁵⁹

По свему судећи, скриптор се могао користити, вероватно у мањој мери, *Хроником Светог Јеронима*, тј. латинским преводом Еусебијевог текста, уз делове Еутропијевог. Тај превод настао је око 380. године.⁶⁰

На основу културноисторијских и језичких индиција сматра се да је скриптор читао или користио *Res Gestae*

⁵⁸ Chastagnol (нап. 5), LXVIII–LXIX; Fündling (нап. 6), 144–145.

⁵⁹ Fündling (нап. 6), 144–145; W. Hartke, *Geschichte und Politik im spätantike Rom*, Leipzig 1940, 159–160.

⁶⁰ Chastagnol (нап. 5), LXXII.

Амијана Марцелина, обимно историјско дело настало у првој половини последње деценије четвртог века.

Овај Грк, последњи велики римски историчар, рођен у Антиохији око 335, војничку каријеру започео је средином четвртог века. Касније је служио међу елитним војницима (*protectores domestici*) под Урсицином (*magister equitum Orientis*) у рату против Персијанаца, а затим пратио Јулијана у Галији. Остао је уз њега када је постао цар и када је кренуо у фатални поход на Персијанце 363. године. Вратио се затим у родни град, а касније, око 380. године, прешао у Рим. Марцелиново историографско дело, наставак Тацитовог, није сачувано за период од 96. до 353. године, али данас имамо детаљан приказ догађаја од 353. до 378. године. Паганин, али толерантан према хришћанима, Амијан Марцелин важи за Јулијановог обожаваоца; у опису других догађаја и личности које нису везане за његовог јунака, он је сасвим објективан писац.

Готово је сигурно да скриптор помиње Амијана Марцелина, али под шифрованим именом (Alex. XLVIII, 6; Prob. II, 7; Max. Balb. IV, 5).⁶¹

Неки језички разлози говоре да је скриптор вероватно био упознат са писмима и говорима сенатора **Квинта Елија Симаха**, једног од највећих беседника позног четвртог века. Симах је био паганин, један од најзначајнијих противника хришћанства у то доба.

Као префект Града, Симах је 384. године тражио да се поново подигне олтар Викторији, уклоњен мало пре тога по наређењу цара Грацијана. Изгледа да се у Аурелијановој биографији (XIX, 3–XX, 8) алудира управо на овај сукоб око Викторијиног олтар.⁶²

⁶¹ R. Syme, *Ammianus and the Historia Augusta*, Oxford 1968; Fündling (нап. 6), 152–154; J. Straub, *Studien zur Historia Augusta*, Bern 1952, 19–39.

⁶² Fündling (нап. 6), 174; F. Paschoud (ed.), *Y: Histoire Auguste, t. V.1: Vies d'Aurélien et de Tacite*, Paris 1996, 125–129.

Још један учени паганин позног четвртог века, Симахов зет **Вибије Никомах Флавијан** (*historicus disertissimus*, како стоји на његовој надгробној плочи, ILS 2947) написао је данас изгубљено историографско дело, *Анале* (ILS 2948).

Рођен отприлике у исто време кад и Амијан Марцелин, али у аристократској породици, Никомах је имао пуну сенаторску каријеру. На њеном врхунцу, 393–4. године, постао је префект Града. Био је познат као учен човек, одлично упућен у аугуриј (Macr. Sat. I, 5.13). Као један од предводника римске градске аристократије, стао је 393. године на страну узурпатора Евгенија, а овај га је поставио за конзула. Никомах је извршио самоубиство да не би пао у руке победничком цару Теодосију Великом.

Обично се сматра да су се *Анали* бавили римском историјом крајем II и III века, тј. историјом Константинове династије, и да су се њима служили и скриптор и Амијан Марцелин. Штавише, утемељена претпоставка да је *Царска њовесѝ* настала око 395. године, помињање једног фиктивног(?) конзулара Меција Фалтонија Никомаха (Tas. V, 3), као и уверење да је скриптор био негативно опредељен према хришћанству, навело је неке научнике да изнесу теорију о томе да је скривени аутор *Царске њовесѝ* Никомахов син, или неко из Никомаховог и Симаховог круга.⁶³ Ово је, међутим, само још једна учена претпоставка, настала опет на основу претпоставки; мада, низ међусобно независних индиција говори њој у прилог.

Још неколико аргумената за скрипторову везу с окружењем Никомаха и Симаха: *Царску њовесѝ* користио је Квинт Аурелије Мемије Симах, конзул 485. године, као извор за своју *Римску историју*;⁶⁴ преводилац једног Зенобијиног писма на грчки је

⁶³ Fündling (нап. 6), 148–151; Hartke (нап. 59), 74–81.

⁶⁴ J.-P. Callu, La première diffusion de l'*Histoire Auguste* (Ve–IXe s.), у: ВНАС 1982/83, 89–129.

неки Никомах (Aurel. XXVII, 6), а сенатор Меције Фалтоније Никомах одржао је програмски говор против дечака цара (Tas. V, 3–VII, 1).

ИСТОРИОГРАФИЈА НА ГРЧКОМ

Што се тиче грчких писаца (прецизније: књижевних дела писаних на грчком), питање да ли је скриптор користио *Римску историју* Диона Касија (PIR² C 485) јесте једно од централних питања истраживања извора *Царске њовесѝ*.

Овај савременик Марија Максима рођен је у битинијској Никеји, у сенаторској породици (Dio, LXXVI, 15.3). Како сазнајемо из самог дела, под Комодом је добио место у Сенату (LXXIII, 16.3), а суфектни конзул постао је у време принципата Септимија Севера (LXXVII, 16.4). Под Александром Севером управљао је важним провинцијама (LXXX, 1.2–3), али је због своје строгости постао омражен међу војницима. Ипак, био је редовни конзул заједно са царем, 229. године, а касније се повукао у своју отаџбину, Битинију (LXXX, 4.2–5.3). Дион Касије је прво саставио дело о грађанском рату после Комодове смрти, а касније је направио план о писању целокупне римске историје. Након двадесет година рада настала је, тако, *Римска историја*, сачувана у целости само за период од 68. године пре Христа до 47. године после Христа. Након те године текст је познат углавном из исписа Јована Ксифилина и Зонаре. – У овом предговору и коментарима Ксифилинови и Зонарини изводи цитирају се, по традицији, под именом Диона Касија. Али, треба имати у виду да је скраћивање било значајно: изгледа да је оригинални текст сведен на четвртину.

Насумице *ексцерпирани* делови *Римске историје* (они који одговарају хронолошком оквиру *Царске њовесѝ*) уређени су у знатној мери по биографском принципу: владавина једног цара обрађена је у једној књизи. Иако је историографско-биографски материјал код скриптора и Диона

Касија често сличан, још увек постоји дилема да ли је *Римска историја* уопште коришћена у *Царској њовесии*. Полазећи од уверења да скриптор није добро знао грчки,⁶⁵ сматрало се да је он могао читати само неки епитомизирани латински превод историје Диона Касија.⁶⁶ Штавише, изнете су и тврдње да скриптор уопште није употребљавао Диона Касија.⁶⁷ Преовладало је ипак схватање да се може доказати да је Дион Касије кориштен у *Царској њовесии* и то за период од Комодове до Елагабалове владавине (инклузивно); у нешто мањој мери ово важи и за животописе Марка Аурелија и Хадријана. Наиме, Дион Касије и скриптор делили су заједничке погледе, судове и предрасуде сенаторског staleжа. Можда је скриптор Диона Касија дословно користио само за појединачне детаље (упореди, на пример, Comm. IV, 3–5 и Dio, LXXII, 4.4), док се у основном току излагања држао другог аутора, неког од горе поменутих латинских биографа.

Животопис Антонина Пија толико је хомоген да је сасвим могуће да је скриптор пратио једно дело, вероватно биографа (видети горе, XXV); у том случају, то сигурно није био Дион Касије. Сем тога, о односу између ове биографије *Царске њовесии* и текста Диона Касија тешко је донети суд јер је одговарајућа (LXX) књига *Римске историје* радикално епитомизована.⁶⁸

⁶⁵ Херман Десау (Hermes 27[1892] 591–592) довео је у питање скрипторово знање грчког углавном на основу његовог цитирања измишљених стихова. До истог закључка дошао је нешто раније и Елимар Клебс (Die Scriptores Historiae Augustae, RhM 47[1892] 22–23).

⁶⁶ W. Weber, Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus, Leipzig 1907, 79; D.S. Potter, Prophecy and History in the Crisis of the Roman Empire, Oxford 1990, 363–369.

⁶⁷ H. Peter, Die Scriptores Historiae Augustae. Sechs litterar-geschichtliche Untersuchungen, Leipzig 1892, 79–80; Syme (нап. 6), 48, нап. 5.

⁶⁸ О Диону Касију као једном од главних скрипторових извора видети F. Kolb, Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und der Historia Augusta, Bonn 1972, passim; о другим питањима поменутих у

Грк **Херодијан** написао је, око 250. године, *Историју* која је започињала смрћу Марка Аурелија а завршавала се доласком на власт Гордијана III (238. године).

О Херодијановом животу се готово ништа не зна. Због реторског и морализаторског приступа догађајима и личности-ма, он не ужива углед поузданог историчара.⁶⁹ Иако је веран неким од кључних образаца сенаторске историографије, он изгледа није припадао овом staleжу.

Херодијана, под правим именом, скриптор цитира десет пута, а неколико пута као Аријана, можда га помешавши с аутором *Перийлуса*, или демонстрирајући snobbery of ignorance. Неоспорна употреба Херодијана доводи у питање оцене о скрипторовом слабом познавању грчког; изгледа да је за период од 235. до 238. Херодијан у *Царској њовесии* примарни извор, а употребљаван је – нема оправданог разлога за скепсу – у Комодовој и Северовој биографији.⁷⁰ Разуме се, није искључено да је кориштен и у другим биографијама.⁷¹

овом одељку видети A. Chastagnol, Le problem de l'Histoire Auguste. État de la question, у: ВНАС 1963, 70; Fündling (нап. 6), 131–35; Chastagnol (нап. 5), LIX–LXI; G. Alföldy, Eine Proscriptionsliste in der Historia Augusta, у: ВНАС 1968–69, 1–11.

⁶⁹ Херодијаново дело не ужива никакав углед код модерних историчара: Геза Алфелди (Zeitgeschichte und Krisenempfindung bei Herodian, Hermes 99[1971] 432) пише да је његова историографија јефтина журналистика, да би, на другом месту (Die Krise des Römischen Reiches. Geschichte, Geschichtsschreibung und Geschichtsbetrachtung. Ausgewählte Beiträge, Stuttgart 1989, 14, 21, 29), ублажио ово речима да се ради о „историјском роману“; слично, Kolb (нап. 68), 161. Стилски, Херодијанова *Историја* је, по Холу (Kaiser Commodus and Herodian, Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften, Berlin. Klasse für Gesellschaftswissenschaften, 1, 1954, 32), просто један „фушерај“. Каткада, ваљда да се избегну строге оцене, Херодијаново дело се заобилази, па му OCD², на пример, посвећује пет и по редова у једном ступцу.

⁷⁰ Chastagnol (нап. 5), LXI–LXIII.

⁷¹ Kolb (нап. 68), 8–18.

Наредни грчки писац кога је скриптор сигурно читао (цитиран је, уосталом, више пута) био је **Публије Хереније Дексип** (PIR² H 104).

Овај атински државник и софист написао је, поред *Хронике*, једну историју Дијадоха, као и историју ратова против Гота у трећем веку. На основу више од сто фрагмената може се рећи да се он у композицији и стилу угледао на Тукидида.

Дексипово главно дело, данас изгубљено, *Хроника* или *Историја* (у дванаест књига), настављало се на Херодијана и завршавало се доласком Аурелијана на власт (270. године); сматра се једним од главних извора *Царске њовесџи* за тај период.⁷²

Али, од 17 цитата Дексипа, чак 13 односи се на 238. годину, тако да има мишљења да он ипак не може бити примарни скрипторов извор за већи део епохе војничких царева.⁷³

ЦАРСКА ПОВЕСТ КАО БИОГРАФСКО-КЊИЖЕВНО ДЕЛО ЕПОХЕ

Склоност ка фантазирању и фалсификовању, приметна у споредним биографијама, прогредирала је у животима доцнијих царева: од Макриновог животописа па до краја збирке, измишљотине постају главни садржај *Царске њовесџи*. Изгледа да је скриптор креативно састављао само биографије у којима је фикција преовлађивала, док је оне које су се ослањале на озбиљне историјске изворе сматрао споредним или накнадним послом.⁷⁴ Он је свој асоцијативни и уопште књижевни таленат употребио да би измишљао

⁷² Chastagnol (нап. 5), LXIV–LXVI; cf. Fündling (нап. 6), 172; Birley (нап. 6), 141.

⁷³ A. Lippold, Kommentar zur Vita Maximini duo der Historia Augusta, Bonn 1991, 78–84.

⁷⁴ Syme (нап. 6), 54–77.

псеудониме, фалсификујући при томе сенатске декрете, царска писма, наводећи речи историчара који никада нису постојали. Тако је створено огромно књижевно дело о животима римских царева – биографије с духом и хумором, аутоироничне, пуне предрасуда, пропагандистичке, антикварске, морализаторске, учене, оговарачке, намазане (Момзен), радознале (Aurelian. X, 1), лаудаторске, популарне, белетристичке (Хол), фалсификаторске (Десау), застареле, ироничне, програмски истинољубиве (trig. tug. I, 1), тривијалне, (традиционалистичко) римске, носталгичне (Момилано), цицеронијанске, просенаторске, антивојничке и антидемократске – дело које пародира ученост сопствене епохе⁷⁵ и које се поиграва самим књижевним врстама (историографијом и биографијом).

Скриптор је дошао из редова аристократије која одавно више није имала стварну власт, а васпитаван је као противник народног и победничког хришћанства. *Царска њовесџи* требало је да задовољи љубопитљивост заједљиве и површне римске господе, повлађујући повремено њиховим предрасудама и поигравајући се њиховом потребом да се прикажу као владари света (Prob. XI, 2: principes mundi), присећајући се можда да су њихови преци, за разлику од њих, то заиста и били.

Царска њовесџи показује да потрага генерација нових научника за „оним што се стварно догодило“ не мора бити циљ сваког историографа или биографа, као и да његови читаоци – римски сенатори – нису имали потребу за тако високим циљем, утолико мање што штиво задовољава, како је речено, њихову једноставну радозналост. Потрага за истином не мора бити универзална потреба људског духа.

⁷⁵ Cf. Hohl (нап. 51), 706; Syme (нап. 6), 13–14; упореди, у наше време, један познати случај: <http://www.mediaevum.de/lexikaspass1.htm>.

* * *

Приређивачи су веома захвални за љубазну и учену помоћ наставницима Филозофског факултета у Београду: Светлани Ломи, Маријанци Пакиж, Борису Пендељу и Слободану Душанићу, помоћ која знатно превазилази уобичајену у оваквим приликама. Међутим, искључиво су приређивачи одговорни за све преостале грешке.

Жарко Пејковић

HISTORIA AUGUSTA – ИЗДАЊА ТЕКСТА, ПРЕВОДИ И КОМЕНТАРИ

The Scriptores Historiae Augustae, I (transl. D. Magie), Loeb Classical Library, London / Cambridge (Mass) 1921.

Scriptores Historiae Augustae, ed. E. Hohl (addenda et corrigenda adiecerunt Ch. Samberger et W. Seyfarth), vol. I–II, Leipzig 1968–1971.

Lives of the Later Caesars. The first part of Augustan History, with newly compiled Lives of Nerva and Trajan, transl. and introd. by A. Birley, Harmondsworth 1976.

Histoire Auguste. Les Empereurs Romains des IIe et IIIe Siècles (trad. A. Chastagnol) Paris 1994.